

MILÀ I FONANTALS I ELS CAMPS DE DELA

PERE GRASES

Vilafranca del Penedès - Caracas

Conferència pronunciada el 16 de juny de 1984
al Museu de Vilafranca, organitzada per la Fundació
Antoni i Vicenç Mestres Jané, dins dels actes commemoratius
del centenari de la mort de Manuel Milà i Fontanals.

*Planyeu-vos camps de Dela, serra d'Espill!
La vostra flor més bella no la teniu;
L'arbre de verdes branques caigué i morí!
(De La complanta d'en Guillem)*

I

La gran figura de Manuel Milà i Fontanals (1818-1884), la personalitat més universal que ha donat Vilafranca del Penedès en el camp de les lletres, el primer romanista espanyol del segle XIX, poeta, filòleg, crític i historiador, mestre de generacions i introductor de la ciència filològico-històrica europea en l'àmbit de la cultura peninsular, s'assenta, com diu Antoni Rubió i Lluc, sobre una tetralogia literària construïda sòlidament damunt de quatre obres

magistrals: El *Romancerillo popular* (1853), l'*Estética* (1857-1869), els *Trovadores provenzales en España* (1861) i la *Poesía heroico-popular castellana en España* (1874), cada una de les quals és fruit d'una llarga elaboració, que es manifesta amb treballs preparatoris, enviats a les premses successivament, sense presses, que havien de cloure en els llibres acabats en plena maduresa.

Assenyala també un altre tret distintiu: «No va poder tenir cap conseller ni guia; les treballà amb son esforç solitari. En el que generalment escrivia, no hi havia a Espanya cap altre especialista com ell mateix.»

Com a resultat, doncs, de meditacions i recerques per camins inexplorats, va forjar pausadament una obra que es va anar imposant pel seu mèrit en el món intel·lectual dels especialistes a la Península i, sobretot, entre els grans erudits que a Europa construïen les bases d'un mètode crític, analític, de les complicades qüestions que plantejava la història de la creació literària, particularment des de l'Edat Mitjana fins al Renaixement. El renom de Milà i Fontanals en els mitjans més rigorosos de França i Alemanya assolí un nivell únic en el seu temps. La tasca pacient de l'home reflexiu i modest va bastir-hi el legítim prestigi, respectat pels noms més il·lustres de la seva època, dedicats a interpretar la Romània europea. Les seves assídues i sol·licitades col·laboracions a les publicacions especialitzades més importants *Revue des langues romanes* i *Romania* — eren celebrades pel petit gran cenacle dels entesos.

Sense dubte, el nom de Manuel Milà i Fontanals és el més preclar, al segle XIX, en les matèries de la seva predilecció. Cal repassar l'*Epistolari*, editat per Lluís Nicolau d'Olwer (Barcelona 1922, dos vols.), per constatar l'esplet de savis europeus que el tractaren amb admiració i respecte.

Encara avui està vigent una bona part del seu pensament i és reconegut el seu mestratge pels investigadors moderns. En tot cas, en l'evolució de la historiografia i la crítica erudites han estat deixebles i seguidors seus els qui han emprès els naturals avenços de la ciència romanística, en el qual ha de situar-se en lloc eminent Marcelino Menéndez y Pelayo, que l'honorà sempre en proclamar-

se devot continuador del seu magisteri. L'escola contemporània de filòlegs espanyols, encapçalats per Ramón Menéndez Pidal i els seus primers deixebles i els continuadors successius fins a l'actualitat, reconeix com a font originària i punt de partida la tasca realitzada pel més il·lustre vilafranquí en tot el passat cultural de la capital del Penedès.

Em pertoca a mi, aquesta tarda, parlar de l'íntima connexió del venerable patrici amb la petita localitat que el va veure néixer el 4 de maig de 1818. És una tradició entre els convilatants, entre els quals vull retre particular record al nom de Josep Roig i Roquer, el vilafranquí més treballador per a la glòria d'en Milà.

Sembla una paradoxa que la grandesa d'en Milà fos compatible amb el sentiment i devoció constant per la vila nadiua que al moment de la naixença no tenia gaire més de sis mil habitants i oferia uns límits que han estat descrits per Pere Mas i Perera en el seu llibre *Vilafranca del Penedès* (Barcelona, Editorial Barcino, 1932, reimprès el 1982 per les llibreries de la vila a iniciativa de l'Ajuntament de Vilafranca).

Diu així: «Fins a després d'acabada la guerra dels set anys, els límits del reduït perímetre de la vila eren formats per l'actual rambla Francesc Macià, llavors raval de Nostra Senyora, per on el 1802 començà de passar la carretera de Barcelona a Tarragona; la muralia de Sant Magí, la dels Vallets fins al Portalet, la plaça de l'Oli, el carrer de Ferran, els Ferratginals, la muralla vella (que anava de l'actual carrer d'Alfarràs al de Sant Bernat i a la part interior de la qual hi havia horts cercats o alguna casa); aquesta muralla travessava el carrer de la Cort i es perllongava fins davant el quarter, que, com l'Hospital i el convent dels franciscans, quedava fora de la massa central de cases. Cal remarcar que al raval de Nostra Senyora era parcialment edificada la part dreta, i la resta d'aquest costat i l'altre eren ocupats per horts; que a l'actual plaça Milà, davant les muralles, formaven carrer algunes cases, i que, més a l'esquerra, n'hi havia d'altres, les del carrer dit ara d'Isidre Rius. Aquesta era, si fa no fa, la mateixa àrea que la vila dels temps medievals.

«Els convents de caputxins, de trinitaris, de monges carmelites, de franciscans, i les capelles de Sant Magí, de Sant

Pelegrí, de les Dolors, de Sant Bernat, de Sant Pere, de Sant Salvador, de Santa Digna i de Santa Clara, constituïen solars vastos, com també els molts horts que confrontaven amb els quatre punts de l'àmbit esmentat.»

Aquesta és la petita vila de la infantesa de Milà i Fontanals. L'altre punt de referència és Ferran, llogarret i antiga quadra del municipi d'Olèrdola, dins la parròquia de Sant Pere Molanta, vora la carretera de Barcelona. El 1275 és esmentada la torre i la seva capella. Els pares, els Milà de Ferran, d'antiga família, des del segle XIV, passen a viure a la vila abans del 1810, data del naixement del germà gran, Pau Milà, nascut ja a Vilafranca. Les causes que s'addueixen per a aquest trasllat es refereixen a la inseguretat de la vila al camp, per mor de la Guerra de la Independència.

L'any 1818 naixia Manuel, a la casa on vivien els pares, per tant vuit anys menor que el germà Pau, amb qui va mantenir tota la vida emocionant fraternitat i amb qui va compartir preocupacions i il·lusions, i de qui va rebre molta influència. N'és tot un símbol la darrera edició de *l'Estética y teoría literaria* (1884) dedicada a la memòria de Pau Milà, com a germà, i a Llorenç i Barba, «incomparable amigo». En aquesta obra hi ha recollits molts consells dels dos destinataris.

La primera infància, fins als nou anys, la passà en Manuel Milà a la vila, on va cursar l'escola primària. El 1827, la família decideix anar a viure a Barcelona, amb motiu de l'educació dels fills i també per una major protecció en dies tormentosos. Aquest poc temps de residència deixa, però, arrels profundes en les persones dels Milà. Recorden els biògrafs que el pare, Josep Milà de Ferran, home estusiasta i una mica fantasiós, contribuï notablement a les incipients activitats dramàtiques a Vilafranca, no sols en la creació del teatre públic el 1817, sinó en les representacions, de qualitats molt irregulars, organitzades en l'escenari que instal·là i dirigí a casa seva. Conten que Manuel intervenia amb gran engrescament com a actor i aprenia llargues tirades de textos del teatre espanyol, que, a més, llegia incansablement en la copiosa col·lecció d'edicions que havia reunit el seu pare. Tot plegat fa que les seves primeres armes literàries, amb

crítiques teatrals en periòdics barcelonins dels anys 30, siguin nord i enyorança del teatre que va muntar el seu pare a Vilafranca.

Són coneguts els brillants estudis de Manuel a Barcelona, al col·legi de Josep Carreras, on va seguir els tres anys d'humanitats; després, al seminari, que formava part de la Universitat, on va adquirir el domini del llatí, com a alumne molt destacat. Estudià també matemàtiques i idiomes a l'Escola de la Casa Llotja de Barcelona. Sembla que l'esforç com a estudiant va produir-li un delicat estat de salut que feia aconsellable un canvi d'aires. Va continuar els estudis a la Universitat de Cervera fins al 1835, quan, amb la salut restablerta, va passar a Barcelona a prosseguir la carrera als Estudis Generals, reposats recentment. Es llicencià en Jurisprudència l'any 1841.

Des de la incorporació a Barcelona havia començat la seva obra literària en diverses revistes. Sent les influències del romanticisme, enamorat principalment de Walter Scott. Publicà el 1838 la seva primera monografia amb una col·lecció d'escrius, que va intitular: *Estudios literarios*. Com a poeta havia firmat algunes composicions com el «Trovador del Panadés». El període de l'activitat inicial d'escriptor d'en Milà ha estat aclarit, magistralment, pel plorat amic Dr. Jordi Rubió i Balaguer, nét de Joaquim Rubió i Ors, i fill d'Antoni Rubió i Lluch, com si complís una noble obligació de llinatge en l'amor al gran vilafranquí. Rubió i Balaguer publicà en l'*Homenatge a Jaume Vicens Vives* (Vol. II, Barcelona 1967, pp. 575 a 612) un finíssim i documentat estudi intitulat «Contribució als escrits de Manuel Milà i Fontanals anteriors al 1844», on analitza la producció en prosa i vers, dates i lloc de publicació, manuscrits, fonts, variants, significació, i assaja en la part final de l'admirable treball la interpretació de les idees i qualitats de tot el que va escriure en Milà. Poc s'hi pot afegir o potser no res.

Durant els seus estudis universitaris, el 1839, en Manuel Milà va a París acompanyant el seu pare, a trobar-se amb el seu germà Pau. Té 21 anys i ja ha començat el seu interès per la literatura antiga i la provençal. Consulta manuscrits a la Biblioteca Nacional de París i fa coneixença amb alguns investigadors francesos i amics del seu germà.

Retornat a Barcelona amb el seu destí intel·lectual bastant definit, prossegueix la carrera i continua les investigacions sobre poesia tradicional, elabora la seva teoria estètica i literària, i aprofundeix el coneixement sobre la poesia provençal i s'endinsa en les perquisicions relatives als grans poemes medievals espanyols. El 1845 es doctora en filosofia i lletres i comença les activitats de professor fins a conquerir per oposicions la càtedra a la Universitat de Barcelona.

El seu prestigi és guanyat a pòls amb la docència i els escrits que dona a conèixer, amb la pausa que s'imposa a ell mateix, pel rigor que s'exigeix abans de divulgar els resultats de la meditació en la nova documentació que va aplegant sense desmai. Les publicacions són espaiades. A poc a poc, el seu nom com a autor i mestre es va consolidant en un procés ininterromput fins al general reconeixement de la gent docta. Llibres, deixebles i amics contribueixen a la seva fama d'home savi, exigent i sever en les seves aportacions a la crítica i a la dilucidació dels temes que emprèn amb excepcional capacitat analítica. Potser la seva vàlua és més reconeguda a l'exterior que en el propi país.

No el tempta l'afany de la popularitat que sap que és glòria efímera. Es dedica amb disciplina a l'esclarament de grans problemes d'història literària pel plaer immens de servir la seva vocació i el seu gust. És la manera de construir-se el propi monument indestructible.

Sent el deure de contribuir a la vida pública de la seva terra, com quan presideix el 1859 els primers Jocs Florals restaurats a la Catalunya renaixent. I els torna a presidir el 1883. O exerceix la presidència de l'Acadèmia de Bones Lletres, de 1861 a 1878. De la mateixa manera que és col·laborador assidu del *Diario de Barcelona*, entre altres periòdics, empès per la necessitat de comunicar-se amb la massa innominada de lectors, cosa que, en realitat, he de sentir com una prolongació de la càtedra. En canvi, com a contrast, es va oposar que l'elegissin senador el 1879 a les Corts de Madrid. És una clara indicació de l'exacta consciència de la seva missió.

Així, el seu mestratge va ésser ampli i fecund.

II

He de cenyir el meu discurs a la presència de Vilafranca i la rogalia en la vida i obra de Milà i Fontanals. En aparença pot semblar un objectiu menut, esquifit, però estic persuadit de tot el contrari. Crec que és una de les forces actuant, més vives, en l'ànim de Manuel Milà i Fontanals.

Per altra banda, estem en l'evocació del centenari de la mort de l'il·lustre vilafranquí, ocorreguda el 16 de juliol de 1884, i estem en la mateixa vila on va néixer i morir.

La devoció de Milà per la terra nadiua és mostra de finor i grandesa d'esperit. El renom per tota Europa, del qual era conscient, no va fer minvar el record, l'amor i l'enyorament per la vila i pel Penedès. Home senzill i en perfecte ús de raó i sentiment, comprenia la vàlua de les coses de la vida local i en sabia deduir llur transcendència. És un adequat sentit de la universalitat del saber, així com de la integritat de la cultura, junt amb l'afinitat dels més íntims sentiments.

En el repàs que acabo de fer de l'obra de Manuel Milà he trobat una afirmació que expressa un concepte personal sobre l'interès dels assumptes locals. Està en la nota crítica del llibre de Joaquim Salarich, *Vic, su historia, sus monumentos*, etc., publicada el 1854 en el *Diario de Barcelona*. Comença:

«No puede desconocerse que por doquiera se ha propagado cierto sentimiento de la poesía histórica, que unido con el amor al país natal és el más poderoso incentivo para los estudios e investigaciones arqueológicas.»

I clou l'article amb una teoria ben definida, que sens dubte respon a un profund convenciment:

«Tal vez habrá quien en obras semejantes a la que acabamos de examinar desee más brevedad y la ausencia de cuantas noticias no ofrezcan un interés general; pero se ha de recordar que **se escriben no sólo para los curiosos y eruditos, sino también y muy especialmente para los hijos de la patria, para quienes puede tener mucho precio el más insignificante pormenor enlazado con los recuerdos personales, de familia y aun de parroquia y de calle.**»

Cal tenir present i molt en compte aquestes paraules que he subratllat, perquè, al meu criteri, representen una mena de confessió autobiogràfica. A tot el llarg de l'obra de Milà hi ha la presència de la vila on va veure la primera llum; on va passar la infantesa; on va compondre les seves primeres poesies; on va acudir constantment en les seves vacances i en els espais lliures; on va enamorar-se per anar a casar-se en el monestir romànic de Sant Pau del Camp amb la vilafranquina Josepa Sallent i Feliu l'any 1845, als 27 anys; on va recollir observacions que hem de veure després en diferents escrits de totes les èpoques, amb testimonis literaris o d'investigacions històriques, on va dedicar atenció als seus monuments històrics com hem de referir en el lloc oportú, on va cantar algunes perquisicions —com la d'Olèrdola— que formen un capítol d'excepció en el conjunt de les monografies degudes a la seva ploma; on convidava els seus amics i rebia la visita agradable (Pau Piferrer, Joaquim Rubió i Ors, Jacint Verdaguer, etc.), on data molta correspondència; i on situa molt sovint els records vius en la memòria.

Valguí, com a testimoni general, el pensament que estampa en l'«Advertencia» de l'edició definitiva, de 1882, del *Romancero catalán*:

«Cuando recordamos alguno de los más bellos y puros fragmentos de poesía y música populares parece como que **se remoja y serena nuestro ánimo y que renacen las dulces ilusiones de nuestros primeros años.**»

O aquesta sentència escrita en el «Prólogo» de la mateixa obra:

«Lo que he recogido directamente comprende, además de algunos fragmentos aprendidos en la infancia, las canciones que coleccioné en 1842 en Barcelona y en el Panadés...»

Igualment n'és un senyal evocador la remembrança que fa en el *Compendio de arte poético* (1844), quan, en parlar del romanticisme, diu:

«La descripción romancesca de costumbres modernas, que excita **los confusos y misteriosos recuerdos de nuestra niñez.**»

Malgrat haver viscut els nou primers anys a Vilafranca, el

contacte d'en Milà amb la vila haurà estat continu, com ho demostren els seus escrits i els testimonis de la seva correspondència. Per descomptat els estius, els passava a Vilafranca o en alguna casa de camp propera a la població; per exemple Avinyonet, on n'estan datades algunes de 1876 i 1878, com diu en Milà: «En la misma comarca, pues no es población». En alguna carta íntima com l'adreçada a Rubió i Ors (setembre 1840) la data deia «Villafranca Poenorum», amb un deix d'intimitat. Escriu en la referida carta: «Deseo, deseo, deseo veros [a Rubió i amics: Fonrodona, Carbó i Martí J.]. Sin embargo, siento dejar Villafranca. He aquí una balanza: Barcelona y Villafranca». Aquesta manifestació, als 22 anys, és molt significativa quant a l'afecte juvenil a la terra natal, al posar en peu d'igualtat en els platets de la balança, la vida íntima, reposada, familiar, enfront de la residència a la gran ciutat, populosa, cap i casal de Catalunya, la qual implicava la temptació de la companyia dels amics i la relació intel·lectual dels homes de la seva generació. És una vacil·lació ben expressiva.

És ben clar, doncs, que ha d'haver sentit la predilecta disposició a retornar i romandre a la vila on havia nascut. Són constants les referències a aquest sentiment en l'*Epistolari*, publicat per Nicolau d'Olwer, en el qual lamentem que no es vagin transcriure les cartes d'interès familiar, com es refereix en la p. 7 de l'«Advertiment».

III

El tema de Vilafranca i la seva rodalia és molt abundant en les obres de Milà i Fontanals, alguna vegada com a objectiu eminent de l'escrit monogràfic, altres amb mencions de localització d'alguna referència, o com a recolzament d'afirmacions en el cos del treball. En conjunt no deixa el més petit dubte que tenia molt present un àmbit de coneixements relatius al lloc on havia nascut, provinents no solament dels records de la infantesa, sinó d'estudis i observacions de maduresa, tot el qual vol dir que vivia constantment la preocupació per la vila i el seu entorn, llur història i costums: Milà, poc donat a viatges i trasllats segons ens conten els contemporanis que l'havien conegut, no obstant, per nombroses referències a llocs i monuments del Penedès que suposen l'examen i contemplació personals, ha d'haver recorregut la comarca en més d'una oportunitat.

N'addueixo en aquest moment una mostra:

En el treball «Arquitectura catalana», introducció a l'*Àlbum pintoresc monumental de Catalunya*, datat a novembre de 1879, parla de la «puresa verament clàssica de l'absis de Sant Martí Sarroca» i de la «boniquíssima capella de Sant Joan de Vilafranca del Penedès». «Al Penedès, a més del castell que aviat anomenarem, al davant del qual hi ha una església amb un atri bizantí que conté tombes molt notables, tenim la bonica capella de Moja, l'hospital d'Olesa (o de Cervelló), etc.». I afegia en exigir que es treballés per preservar de la pèrdua de tants monuments: «Molt hi ha de fet, mes resta què fer... En alguns moments hi cal anar de pressa, com per exemple en el palau de Castellet, que cada dia es veu més desfet, i que bé es pot dir que es va fonent.» La conservació de la tradició històrica que representen els testimonis arquitectònics artístics li fa escriure en el discurs inaugural dels primers Jocs Florals restablerts, el 1859, una evocació a les persones «que sofreixen una dolorosa punyida cada vegada que cau un altre tros dels nostres bells edificis que han acabat d'embellir la mà del temps.»

Vegem un estudi concret i precís.

Milà i Fontanals va dedicar a Olèrdola dos treballs magistrals, el primer presentat com a memòria a la Real Acadèmia de Bones Lletres, el desembre del 1855, amb el títol d'*Apuntes históricos sobre Olérdula*, distribuïts en dues parts: I. «Olèrdola antiga»; i II. «Olèrdola moderna»; i el segon, l'any 1863, presentat a la mateixa acadèmia, com a complement de les dues seccions de la primera memòria. És un estudi profund i molt documentat sobre el famós monument arqueològic, situat prop de Vilafranca en direcció a la costa del Mediterrani. Analitza les característiques de les restes, la seva designació, la història, les relacions que poden tenir amb altres construccions existents (muralls, sitges, estany, sepultures, restes d'habitaclcs, fracció històrica de la possible població, importància, vicissituds, etc.) i invoca i reproduïx un arplec documental per a assajar la interpretació de passat de la població olèrdolana.

És un estudi minuciós i rigorós, que ha d'haver ocupat moltes hores a l'autor, en període d'intensa tasca com a catedràtic

de la Universitat de Barcelona. Encara que l'horitzó de temes a què es va dedicar en Milà és molt ampli i en ell hi ha alguna perquisició històrica, la monografia dedicada a Olèrdola, tan extensa i referida a la història d'unes restes, és un fet singular —diria, d'excepció— en els escrits del nostre autor. En la seva bibliografia és un fet particular. Penso que ha d'haver influït a escometre la investigació el fet d'estar Olèrdola tan vinculat als orígens de Vilafranca. Al final de la secció «Olèrdola moderna», de la primera memòria, escriu:

«No existía aún Villafranca, según es de ver por los anteriores testimonios. Mas la decadencia de Olérdula que no bastaron a impedir los esfuerzos del conde [Ramon Berenguer III, el Gran], la menor necesidad de defensa y consiguiente deseo de buscar una posición más cómoda y ventajosa, y el tránsito para Tarragona que demandaba un punto de descanso entre esta ciudad y la capital del condado, todo contribuyó á que de las capillas y casas esparcidas por el llano se formase una nueva población. Levantaríase entre las tierras llamadas antes **francza y franquedas** y heredaría su nombre al mismo tiempo que sus franquicias, á las cuales se agregarían las otorgadas á los habitantes de Olérdula que en su mayor parte debieron pasar á la naciente villa. Debió de tener ésta su origen durante el reinado del último conde, y se halla ya mencionada entre los documentos de éste en 1160.

«El nacimiento y los primitivos aumentos de esta población, sucesora de Olérdula, debieronse pues al príncipe de Aragón y á nuestros primeros reyes. Su mayor auge y esplendor abrazó también el período de los monarcas aragoneses, pues poco antes de la unión de las dos coronas sufrió lo que posteriores escritos llamaron la ruina de la villa. Con nuevas y sucesivas pérdidas ha ido llegando a nuestros tiempos en que conserva, como un triste privilegio, cierto aspecto, menos real en verdad que negativo, de la Edad Media; si bien no ha perdido su mayor joya, cual es la preciosa capilla de los Hospitalarios.»

Veiem que després de precisar el fet que Olèrdola és el precedent històric de Vilafranca, que sembla objectiu principal de l'estudi, rebla la referència a Vilafranca amb el propòsit de restaurar la capella de Sant Joan, dels Hospitalaris, que considera la «mayor joya» del seu poble natal.

Paral·lelament, acaba la segona *Memòria*, amb un «Apèndix» de referències d'arxiu, on el darrer document, datat a 1160, diu que és la «primera menció de Vilafranca».

Sobre la capella de Sant Joan havia escrit en l'article «Bellas artes», publicat al *Diario de Barcelona* el 1854, el següent:

«A pocas leguas de nosotros [escriu des de Barcelona] existe un interesantísimo templo de la transición bizantino-gótica, cuya suerte acaba de asustar a los aficionados a bellas artes, pues si se le da un destino particular se teme por su integridad, y si se le deja sin servicio, provoca de nuevo esta circunstancia la ávida mirada de los que desean su derribo.»

Va treballar amb molta persistència, junt amb el seu germà Pau, en Gaietà Vidal i Valenciano i en Francesc Xavier Llorens i Barba, per evitar que fos maltractat el monument. Gràcies a aquest esforç conjunt es va salvar la famosa capella dels Hospitalaris, datada del segle XIV. Durant diverses dècades van maldar perquè deixés de servir com a «fortí, magatzem, cafè, sala de ball, caserna i dipòsit», que per a tot això havia estat utilitzada. Un dels darrers testimonis relatiu a les gestions portades a cap per Milà consta en una carta de l'erudit historiador José Amador de los Ríos, datada a Madrid el 9 de novembre de 1874, dirigida a Manuel Milà, en resposta a la d'aquest de 26 d'octubre, on li parla del perill que corria la capella de Sant Joan. Amador de los Ríos li diu que li havia escrit també en Gaietà Vidal i Valenciano i havia aconseguit que l'Acadèmia de San Fernando acordés oficialment el respecte degut al valuós monument.

Així mateix, en Milà va participar activament en pro de la restauració de l'església de Santa Maria.

En diverses oportunitats en Milà es refereix apassionadament a les tradicions literàries conservades a Vilafranca i comarca.

Vegem-ne algunes.

En el treball *Observaciones sobre la poesía popular con muestras de romances catalanes inéditos* (1853), en mencionar els cants que recullen tradicions històriques, fa referència a la llegenda del drac, que va ésser el terror de les comarques catalanes, consigna certs testimonis en monuments (catedral de Barcelona, claustre de Sant Cugat del Vallès, monestir de Sant Pau del Camp, porta daurada de Poblet). I anota:

«En Villafranca del Panadés el dragón es requisito indispensable de cualquier fiesta o solemnidad, y vemos ya en la procesión de San Raimundo de Peñafort, en 1601:

Cosa primera
viu que venia
de companyia
amb avalots
cinc diablots,
un bell dracàs
de boca i nas
llançava foc
ballant un poc
tots sis plegats
ben enramats
tots de coets...»

En el *Romancerillo catalán o muestras de canciones tradicionales* (1853) transcriu entre les «Cançons religioses» la de sant Ramon de Penyafort (n.º 33), amb notes. La reproduïxo:

San Raimundo de Peñafort.

La Mare de Deu—un roser plantaba,
De aquell gran roser—en nasqué una planta.
Nasqué Sant Ramon—fill de Vilafranca,
Confessor de reys—de reys y de papas.
Confessaba un rey—qu'en pecat n'estaba,
El pecat n'es gran—Ramon s'en esglaya.
«No ploreu Ramon—qu'el pecat s'acaba,
Si no'm perdoneu—en perdreu la Espanya.
Ramon s'en va al port—á llogá' una barca.
En troba un barquer—«¿Voleu embarcarme?»

El barquer li diu—qu'el rey l'en privaba
 De podé' embarcar—capellans ni frares,
 Ni'ls escolanets—de la cota llarga.
 Sant Ramon beneit—ja'n va fe' un miracle,
 Tira capa á mar—per servir de barca,
 Y lo gayatet—per arbre posaba,
 Y ab l'escapulari—gran vela n'alsaba,
 Y ab lo sant cordó—bandera molt santa.
 Montjuich lo veu—baixell assenyala,
 Tots los mariners—surtan á muralla:
 «¡Jesus! qu'es alló—es galera ó barca?»
 No n'es baixell no—ni galera armada,
 Que n'es Sant Ramon—qu'ha fet un miracle.
 Santa Catarina—tocan las campanas.

«Pretenden algunos que San Raimundo nació en Barcelona y otros en Villafranca, y en los gozos que en ésta se compusieron cuando las solemnísimas fiestas de su beatificación, leemos: 'O vila ditxosa mare—Que tal fill has alletat.' A lo menos es cierto que era de la familia de los Penyaforçs que dió nombre á una calle de Villafranca y cuyo castillo estaba situado en la próxima parroquia de Santa Margarita, junto á la antigua ciudad de Olérdola en el punto donde se edificó el convento de PP. Predicadores. Fué en efecto confesor de D. Jaime el Conquistador. El relato del tránsito del mar por el Santo desde Mallorca, que D. Jaime acababa de conquistar, no se hallaba, según Villanueva (tomo XVIII), en el código de 1351 que sirvió para su beatificación y se le añadió en 1456, pero en un relieve del capitel de una de las columnas del sobreclaustro delante del coto del convento de Santa Catalina, cuya labor era del siglo XIII y próximamente, se veía á San Raimundo sosteniendo con el báculo la punta de la capa. La canción debe de ser de la época de las fiestas de la beatificación (1601), y es la más usada para mecer la cuna. Entre los romances castellanos (V. Durán) se halla uno muy pesado del mismo asunto y del mismo tiempo.»

En l'estudi *Orígenes del teatro catalán*, que havia quedat

inèdit a la mort d'en Milà, en parlar de les representacions al·lusives als misteris, referides a la festa dels Innocents, on un bisbe o bisbetó, rodejat de nens, demana aliments, posa en nota la següent referència:

«En algunas poblaciones, entre otras en Villafranca del Panadés, los niños reunidos en cuadrillas piden cantando 'panses i figues i nous i olives, etc.' Ninguno de ellos, sin embargo, se reviste del caracter de obispo, aunque una variante de la letra 'D'on veniu? —De Roma. —Què en porteu? —Corona', induce a sospechar que hubo diálogo y acaso representación (Véase una animada descripción de esta costumbre, por D. Cayetano Vidal de Valenciano, *Renaixensa*. Any V, n.º 2).

En el mateix treball, en el capítol «Danzas», registra:

«En el Panadés no hace mucho se usaba el Ball Pià, con una música a la cual se aplica una letra que no hemos oido cantar en el acto:

«Set sous les coques, noies,

«mitja pesseta el ram,

«y en efecto los bailadores compraban tortas y ramos (ramilletes artificiales) que regalaban a las niñas.»

Lamenta aquí no haver sentit cantar la lletra del ball pià. En altre passatge fa constar: «Otras danzas modernas (balls) y muchas de las cuales hemos visto ejecutar...». Anota la presència en la vida popular. En la relació de balls, encara que no mencioni el lloc, és evident el record de les festes habituals a Vilafranca (àguila, gitanes, turcs o cavallets, diables).

En el mateix estudi registra i analitza altres balls, que transcriu in extenso en l'apèndix d'aquesta exposició: moros i cristians; diables; set pecats capitals; mal casats; dames i vells; gitanes; pastorets; bastons; castellers; valencians i moixiganga; i ball d'en Serrallonga.

En tot moment, l'anàlisi, en el text i en les notes, localitza els balls estudiats a Vilafranca i la seva comarca, que és el que ens interessa subratllar en aquest moment com a fet indicatiu de l'enorme interès i atenció que en Milà va sentir sempre per la terra

penedesenca i en particular per la ciutat on va néixer. Liàstima que aquest treball sobre els orígens del teatre català no hagués rebut la redacció definitiva.

Per últim, anoto una observació filològica d'en Milà, en el treball *Límites de las lenguas románicas* datat a 1877. En estudiar les variants fonètiques en català, d'un lloc a l'altre de vegades molt pròxim, posa per exemple el cas de la pronunciació de la **b** i la **v** (bilabial i labiodental) en el català de la Catalunya nova:

«Nótanse también cambios repentinos entre las variedades de una misma lengua; así en Catalunya, pasando de Montblanc a Espluga de Francolí y de Villafranca del Panadés al Vendrell, donde, por ejemplo, se pronuncia con mucha fuerza la **v** que en Villafranca confunde con la **b**».

IV

Hem vist la constant presència de Vilafranca i el seu entorn en l'ànim de Milà i Fontanals. No és un tema ocasional sinó que pertany a la seva intimitat, a la vida afectiva i entranyable de la seva persona com a investigador literari i d'assumptes històrics i tradicionals. És lògic i naturalíssim que el trobem així mateix i amb major raó en les evocacions poètiques que són les evocacions més profundes en la creació escrita de Manuel Milà. La seva anàlisi donaria per a un assaig extens, que ara he de constrènyer als límits d'una porció de la present conferència. El nostre autor no va ésser precisament un poeta abundós, sinó més aviat parc, extremadament rigorós, en obres de poesia, tant en castellà com en català. Conseqüentment són poques les composicions en vers que ens han arribat al nostre coneixement, per tant, la proporció dels temes de textos poètics relacionats amb records o en connexió amb persones, llocs o mencions de caràcter vilafranquí o comarcals, dóna més relleu a la temàtica vilafranquina i penedesenca. No penso pas en les deduccions que podrien assajar-se sobre alguns passatges no estrictament vilafranquins. Em cenyixo als texts inequívocs, directament referits a la terra nadiua.

És molt indicatiu que en les primeríssimes composicions de caràcter líric, com corresponien a un Milà jovenívol engrescat amb

el romanticisme, veiem que el poeta s'autoidentifiqui amb la denominació de «El trovador del Panadés» i en dues poesies dedicades a «Engràcia», qui després seria la seva esposa, Josepa Sallent i Feliu, siguin intitulades, la primera de 1836, als seus 18 anys, *Votos del Trovador del Panadés* (denominació canviada després per *Coplas*; i la segona, de 1837, s'intituli *El Trovador del Panadés a Engracia*. En aquesta segona situa decididament el cant a la comarca de la seva infància («el aura del Panadés», «tus recuerdos, patria mía, tu hablar, tus villas y ferias, jardines, nieblas sin fin», etc.). Són de total rotunditat aquestes expressions. En la veu d'un poeta que aspira a un futur somiat, en les paraules que un dia seran recordades en famosos pergamins. Val la pena d'escoltar el text complet:

EL TROVADOR DEL PANADÉS A ENGRACIA

Una plácida mirada
Sere ne mi frente ajada
Por un pensar de tristeza,
Por el ardor estival;
Bella niña catalana,
La de la blanca mantilla,
Cuya cintura engalana
El lazo del delantal.

Que tal vez yo cante un día
Tus recuerdos, patria mía,
Tu hablar, tus villas y ferias,
Jardines, nieblas sin fin;
Y libre de triste olvido
Tus Vírgenes y tus Condes,
O un trovador distraído,
O un moreno paladín.

De tus labios oiga amores
En el habla de tu villa,
En habla de trovadores
Te responda yo después;
Y mi ánima abatida
Cobrará frescura y vida
Cual si la hiriese de súbito
El aura del Panadés.

Mas será vana esperanza,
Ay! que de cuantas venturas
En la tierra el hombre alcanza
Sólo he gozado el olor,
Y ese tropel de ilusiones
Que dentro mi frente brilla,
Ha de morir en semilla
Antes que llegue á dar flor.

Esas palabras amigas,
Bien-amada, que me digas,
Cual perlas tal vez un día
Mis cantos esmaltarán;
Serán tal vez recordadas

Una plácida mirada
Sere ne mi frente ajada
Por un pensar de tristeza,
Por el ardor estival;
Bella niña catalana,

En famosos pergaminos,	La de la blanca mantilla,
Do en oro luzcan grabadas	Cuya cintura engalana
Las glorias del catalán.	El lazo del delantal.

Julio 1837

Més endavant, el 1843, escriu la balada *La Font de Melior* (se suposa datada a 1853, però Roig i Roquer va demostrar que s'havia publicat a *La Verdad*, Barcelona, 16 de desembre de 1843, pel que s'ha de datar a 1843). La poesia *La Font de Melior* té un precedent en una de les dues *notes* al llarg poema assonantat de Milà *Las dos caballerías*, de 1836.

Quant a la forma té un model claríssim en la cançó *El hijo del rey*, que en Milà recollí en el seu llibre *Romancerillo catalán, canciones tradicionales*, segona edició refosa i augmentada, Barcelona, Impremta de la Renaixença, 1882, poema n.º 199 (No puc precisar si havia estat ja inclòs en l'edició de 1853, Barcelona, Impremta de Ramírez). La similitud de *La Font de Melior*, a part de l'aire estilístic del poema, consisteix a intercalar a cada dos versos l'exclamació «més ail», entre els dos hemistiquis si es considera vers d'art major.

L'acció és situada en el punt ben conegut de Melior, lloc proper a la població de Vilafranca, en direcció a Barcelona, i molt pròxim, per altra banda, a can Ferran, d'on provenia la família Milà.

Heus ací el text del poema:

LA FONT DE MELIOR

Balada

Set patjes acompanyan
mes ay! al aymador
que va á trobar sa nina
mes ay! prop de la font.

Del castell de son pare,
mes ay! que n'es aprop,
cap á la font s'en baxa
mes ay! Na Melior.

Un dia, cuan baxaba,
mes ay! troba lo cos,
de aquell que tan volia
mes ay! estés y mort.

Nafrat de set feridas
mes ay! sobre del cor,
nafrat ab las set llansas
mes ay! dels set traydors.

Ja'n cau la amoroseta
mes ay! sobre del cos.
Na Melior es morta,
mes ay! Deu la perdó.

Que'n tocan las campanas?
mes ay! tocan á morts:
Na Melior es morta,
mes ay! Deu la perdó.

Al castell se l'enduan
mes ay! ab professó;
portan dos creus de plata
mes ay! tres gonfanons.

Que volen soterrarla
mes ay! Na Melior,
al castell de son pare
mes ay! dins un vas d'or.

Las robas y las fustas,
mes ay! blancas ne son,
blanqueta n'es sa cara
mes ay! també las flors.

La morta cuan la passen
mes ay! prop de la font,
á tot son cos n'hi agafa
mes ay! gran tremoló!

A l'any 1844 correspon el fragment de poema que Claudi Mas i Jornet transcriu en el cos del seu treball *Notes sobre el*

moviment intel·lectual i artístic a Vilafranca del Penedès durant el segle XIX, inclòs en el volum *El Penedès en el segle XIX*, Vilafranca, 1902. El fragment és un elogi a la Festa Major de Vilafranca i, com diu en Mas i Jornet, «demostra lo molt que estava agradat de la festa». Diu així:

De la villa bienhadada
 Por sus bellas celebrada
 Que domina el Panadés...
 La que cuando los festejos
 De nuestro mártir patrón,
 Cuando lanzan sus reflejos
 Bellos fuegos á lo lejos

 Entre tanto alegre son,
 En salón iluminado
 De esplendorosos quinqués...

La Complanta d'en Guillem, dedicada «A ma cara esposa», un probable homenatge a les noces de plata (1845-1872), està datada a Barcelona, al mes de febrer del 1872. El comentari d'Antoni Rubió i Lluch en el seu estudi de 1918, *Manuel Milà i Fontanals. Notes biogràfiques i crítiques*, edició de l'Associació de l'Ensenyança Catalana, és prou expressiu. En reproduïx la part adient:

Tal vegada sigui la *Complanta* l'obra poètica d'en Milà més perfecta, més plena de sentiment. No hi ha res de parió en la nostra literatura. Aquesta melodia poètica d'inefable suavitat i tendresa, en que's canten, com diu En Menéndez Pelayo, les esposalles del cast Amor i de la Mort, és també d'assumpte localitzat geogràficament al Penedès. Recorda, diu el vilafranquí Mas i Jornet, la cèlebre torre Dela, que en els segles XI i XII degué aixecar-se prop o dins de Vilafranca i la serra d'Espill (Espitlles, prop de Penafel) als indrets d'Olièrdola. Quin català no sap de cor els versos, i fins la tonada, que En Milà va compondre d'aquesta elegia tantes vegades reproduïda?»

Transcriu el poema, amb la seva melodia, composta també pel mateix Milà:

LA COMPLANTA D'EN GUILLEM

À ma cara esposa.

Lento

Pla... nyeu vos camps de

De... la, serra d'Es... pill; La

vos... tra flor mes be... lla no... la te...

niu; L'arbre de ver... des bran... ques

pp. *rit*
cai... gué y mo... ri.

I.

Planyeu-vos, camps de Dela, serra d'Espill!
La vostra flor mes bella no la teniu
L'arbre de verdes branques caygué y morí

II.

Los dos barons pugnaven de temps antich:
Tronava la tempesta per valls i cims;
Un jorn l'arch de bonansa vérem lluir.

III.

Era Guillem de Dela gallart fadrí
En arts de pau y guerra fort y subtil,
Y'ls cavallers li deyen lo rey dels nins.

IV.

Serventa de la Verge,	Blanca d'Espill,
Era conort de pobres	y pelegrins,
Per tots anomenada	la flor de l'ir.

V.

«D'Espill pubilla y dona,	obra'm ton pit;
Coneixes al de Dela,	lo rey dels nins:
¿Per senyor lo voldries?»	—«Oh mare, sí!»

VI.

«Hereu de mon llinatge,	Guillem mon fill;
Be sabs quina es Na Blanca,	la flor de l'ir;
¿Per fembra la voldries?»	—«Oh pare, sí!»

VII.

Reberes als de Dela,	palau d'Espill!
Ensems Guillem y Blanca	foren ací;
Que un sol mot se diguessen	no's va sentir.

VIII.

Mes semblá que la sala	de llum s'omplí,
Y que olor se movia de	Paradís,
Y ella's torná mes bella,	ell mes gentil.

IX.

Ayl de la sort de l'home	qui sap la fi?
Vingué una torrentada	de sarrahins,
Trencant castells y pobles	y monestirs.

X.

Del pont major de Dela,	ja son al mitj:
Guillem surt ab sa massa	fortment ferint,
Mes tremolant sageta	s'en hi va al pit.

XI.

«Adeu, vassalls de Dela,	feels amichs!
Adeu, pare, adeu, Blanca,	pregau per mí,
Que cap á Jesus vola	mon esperit»

XII.

Ara, ben lluny plantada	de sa rahil,
Adins d'ombrívol claustre	benedictí,
Al cel son perfum llansa	la flor de lliur.

XIII.

Planyeuvos, camps de Dela,	Serra d'Espill!
La vostra flor mes bella	no la teniu;
L'arbre de verdes branques	caygué y morí

Podem veure en els poemes adduïts la persistència d'una constant: Vilafranca i el Penedès, en els tres vessants dels majors interessos literaris que defineixen la vida d'en Milà: el romanticisme juvenívol, amb l'aire de la tradició provençal (El Trovador del Penedès); la seqüència popular del romancer català (*La Font de Melior*); i l'empelt amb la literatura èpica-heroica en *La Com-planta d'en Guillem*. Sempre, però, referit al centre de sentiment d'enyorança i adhesió al lloc on va veure la primera llum, que és el comú denominador de l'afecte i l'enamorament. Conjumina en Milà el concepte universal de la cultura amb la pregonada visió local dels valors autèntics. És signe saviesa, de bon gust i d'equilibri espiritual.

Crec endevinar en aquestes mostres de l'estri poètic de Milà i Fontanals el testimoni més eloqüent de la fe del poeta per la «pàtria» d'origen, Vilafranca i els seus costums, i el seu entorn, havien d'ésser el centre de la nostàlgia dels grans records.

Milà i Fontanals havia escrit més d'una pàgina per a definir la *nostàlgia* i l'expressió del concepte per mitjà del lleguatge. Té un preciós article publicat al *Diario de Barcelona*, el 1854, amb aquest títol, on escateix finalment els mots portuguesos *saudade*, *recordação*, *lembrança* i els francesos *regret*, *regretter*. No encaixa ni **encariñarse**, ni el **tenir soledades**, ni el **mal de ausencia**, perquè aquest només serveix per a la passió amorosa. Defensa i proposa, per damunt de tot, *enyorament*, *enyorar* i *enyorar-se* (transitiu pronominal).

No és exagerat situar l'*enyor* en la vida de Manuel Milà i Fontanals, com a segona naturalesa, en la rodalia que presideix Vilafranca del Penedès. Potser, també, refugi per als moments de

tristesa i decaïment, tal com ho preveia el 1837 en el cant del Trovador a Engràcia:

«Y mi ánima abatida
cobrará frescura y vida
cual si la hiriese de súbito
el aura del Panadés.»

Rubió i Ors ens explica que mentre en Milà preparava els originals del segon volum del *Romancerillo catalán* va sofrir els primers símptomes de la malaltia de la qual moriria. Va decidir deixar Barcelona i anar-se'n a Vilafranca a continuar el seu treball. Reprodueixo el text de Rubió i Ors, tal com fou publicat:

«Con grandé ilusión suya y acaso también de su cariñosa esposa, pero con muy débiles esperanzas de los que conocían lo grave de su estado, de que podrían, sino restablecer su quebrantada salud, retardar el fatal desenlace que se creía ya inevitable, los aires nativos y la vista de los lugares, para él siempre con entrañable pasión queridos, en que se había deslizado su niñez y donde iba á descansar todos los veranos de las tareas de la cátedra, y á distraerse en lijeros y honestos pasatiempos de sus más graves trabajos literarios, trasladóse el 11 de julio de 1884 á Vilafranca.»

El dia 16, cinc dies després, moria en la mateixa vila que l'havia vist venir al món 66 anys i dos mesos abans.

IV

Afirma el Dr. Antoni Rubió i Lluch, en l'estudi ja citat: «En Milà, pròpiament parlant, no té biografia. Deslligat de tot quan pogués distreure'l de sos estudis i treballs literaris, visqué consagrat totalment a la ciència i a la virtut.»

Realment, hi ha personatges que viuen llur vida interior amb tanta fruïció i intensitat que no ofereixen fets exteriors que es puguin assenyalar per traçar un esbós biogràfic, llevat de la reconstrucció de la gran aventura de la meditació i el pensament, que es veu reflectida en les obres que es produeixen o en el mestratge que exerceixen.

Milà va menar sempre una vida sedentària al llarg dels seus 66 anys d'existència. Sabem d'un viatge a París, el 1839, als 21 anys d'edat, per a retrobar el seu germà, acompanyat del seu pare. Hi tornarà per a una estada breu el 1856. Coneixem l'anada a Madrid el 1846-47, per les seves oposicions a càtedra, i una segona anada el 1876 per a ésser membre del tribunal que adjudicarà la càtedra a Menéndez y Pelayo. El 1875 anà a Montpeller. Això és tota la col·lecció dels seus emplaçaments. De resta les seves sortides a Vilafranca des de Barcelona, particularment per les vacances d'estiu. A partir del 1865, en tren, després d'inaugurats els serveis de ferrocarril. Afegim-hi les excursions per les comarques catalanes, tal com les descriu Rubió i Ors: Milà «con el bastón de viajero en una mano y la cartera de apuntes bajo el brazo.»

Fora d'aquests desplaçaments esparsos, el temps era per ell invertit en reflexions, lectures, en el silenci del seu despatx, amb la ploma disposta sobre el paper temptador. En dies de joventut assistia a tertúlies amistoses a Barcelona, com a home amb companys estimats. Definit que fou el seu projecte de professor i escriptor, filòleg, historiador i crític, es concentra en la seva vida interior, lluny de la faramalla pública.

Elabora l'obra literària, en exemplar vida recol·lecta, per a portar a cap una tasca que es va imposar per la seva vàlua intrínseca. La veneració a la seva persona —a Catalunya, a Espanya, i, sobretot, a l'exterior— va ésser unànime. El respecte a l'obra del seu cervell privilegiat va contribuir de forma eminent a la Renaixença catalana i a la renovació de la crítica filològica i a la història literària, d'una manera definitiva i indiscutida. Introdueix a la Península la saviesa contemporània dels països europeus més avançats: Alemanya, França i Itàlia. Menéndez y Pelayo, el seu estimat i agraït deixeble, el qualificà com a «ciudadano de la universal república de las letras». «Tuvo nuestro Dr. Milà el privilegio, a raros españoles de nuestro tiempo concedido, de que su nombre traspasase las fronteras y fuera donde quiera respetado como el de un varón docto y modesto, igual a los mejores en el orden de estudios que cultivaba, español europeo, para quien no eran menester salvedades ni efemérides, que en el elogio de otros rara vez dejan de interpolarse».

Val la pena que Vilafranca honori la seva memòria en complir-se el centenari de la seva desaparició el 18 de juliol de 1884. Podem fer nostres les paraules redactades per Menéndez y Pelayo en la làpida de la seva tomba:

«Varón sabio en las palabras y en las obras, maestro ejemplar. Sus escritos dilataron su fama por el mundo, su virtud igualó a su ciencia. Fue poeta, filólogo y crítico, en todo eminente. Nació en Vilafranca del Panadés el 8 de mayo de 1818. Murió en la misma el 16 de julio de 1884. El amor de su esposa le dedica esta memoria.»

Pere Grases

Juny 1984
